

JAUNOJO SOVIETOLOGO VIRTUVĖ

Apie doktorantų vasaros mokyklą

2015 m. liepos 24–31 d. Talino universitete vyko doktorantų vasaros mokykla „Vėlyvasis socializmas (1956–85): pamišti metai tarp stalinizmo ir *perestroikos*“ (angl. „Late Socialism (1956–85): The Forgotten Years between Stalinism and Perestroika“), kurioje dalyvavo apie 50 studentų iš įvairių pasaulio mokslo institucijų ir apie dešimtį garsiausių sovietinio laikotarpio tyrinėtojų. Šis akademinis „vasarojimas“ buvo skirtas jauniems doktorantams, kurių tyrinėjimo sritis apima vėlyvąjį sovietmetį arba, kaip akcentavo rengėjai, vėlyvąjį socializmą. Vien jau susibūrimo pavadinimas suponavo, kad viso pasaulio akademinėje bendruomenėje šis laikotarpis nesulaukia pakankamai dėmesio, todėl nenuostabu, kad šio laikotarpio atskleidimo potencialas šiandien perduotas būtent jauniems mokslininkams.

Būsimų atradimų, naujų idėjų ar įkvėpimo visi atvykėliai sėmėsi iš intensyviai sudėliotos paskaitų, seminarų, pranešimų ir ekskursijų programos. Aktyviai su jaunaisiais mokslininkais bendravo Amerikos, Vokietijos, Estijos, Didžiosios Britanijos, Rusijos, Kazachstano, Lietuvos istorikai, kultūrologai, lingvistai, menotyrininkai, savo sričių autoritetai – Catriona Kelly, Juliane Fürst, Christine Evans, Simonas Huxtable’as, Zbigniewas Wojnowskis, Davidas Ilmaras Beecheris, Polly Jones, Anatoly Pinsky, Epp Annus, Neringa Klumbytė, Vilius Ivanauskas, Violeta Davoliūtė ir kt.

Tokia mokslininkų sudėtis ne vienam doktorantūros studentui apsuko galvą, juolab kad su kiekvienu iš šių mokslininkų visada galėjai

asmeniškai pakalbėti, užmegzti profesinius ryšius, pasikonsultuoti. Be abejonės, toks akademinis susibūrimas leido išgyventi akademinį bendrumą su žmonėmis, kuriuos sieja tas pats „meilės“ objektas, įsitaisyti, kaip jaunajam mokslininkui, platesniame akademiniam kontekste ir suvokti savo tyrinėjimų galimybes ir ribas. Vis dėlto tokia nekalta euforija truko tik pirmosiomis vasaros mokyklos dienomis. Kuo giliau krapštėme aktualiausias, kontroversiškiausias ir madingiausias vėlyvojo sovietmečio temas (atmintis, nostalgija, centro ir periferijos santykiai, sovietinis identitetas), tuo labiau pradėjo ryškėti, kad tas tariamai bendras „meilės“ objektas nėra visiems jau toks ir vienodas. Bet iš pradžių šiek tiek apie bendrybes.

Vienakrypčiai požiūriai

Kad ir kaip būtų neįprasta, vasaros mokykla prasidėjo nuo diskusijų, kurios buvo skirtos dviem temoms: chronologijai (kaip apibrėžti 1953–1985 m.) ir sovietinio pasaulio centro ir periferijos problematikai. Šios dvi problemos sukėlė ypač didelį studentų susidomėjimą, mat dauguma klausytojų tikėjosi karštos aukšto kalibro mokslininkų diskusijos, juolab kad ir pačios temų formuluotės suponavo neišsemiamą prieigų galimybę. Bet jau po įžanginių pasisakymų galėjai įtarti, kad visi šie mokslininkai vienu ar kitu aspektu atstovauja panašiam požiūriui, todėl vietoj polemikos pasigirdavo pritarimų, pagrįstų asmenine mokslinė patirtimi. Diskusijos dalyviai, kalbėję apie vėlyvojo socializmo laikotarpį, sutiko, kad stagnacijos

terminas nėra pats tiksliausias ir kad, kalbėdami apie šį laikotarpį, galime jį matyti kaip deradikalizacijos procesą, reformų gausą. O stagnacija turėtų būti suvokiama labiau kaip nuotauka arba žiūros perspektyva, o ne sąvoka laikotarpiui apibrėžti.

Taigi, kaip dabar labai populiari sovietijos tyrinėjimuose, buvo dar kartą konstatuota, kad naujos sąvokos, nauji pavadinimai yra būtina vėlyvojo sovietmečio tyrimų realybė. Bet pirmąjį akmenį į organizatorių daržą galime mesti už tai, kad mokslininkų desantas, pakviestas į doktorantų vasaros mokyklą, daugiau ar mažiau atstovavo tik anglosaksiškajai sovietologinei tradicijai. Tiesa, padėtį gelbėjo jaunųjų doktorantų požiūrių įvairovė, kuri tapo atsvara dominuojančiam požiūriui.

Koncepcijos arba tyrimo įrankiai

Sąvokų naujumo, kūrimo leitmotyvas kartojo si daugumoje paskaitų, seminarų ir neoficialių diskusijų metu. Ir čia išryškėjo vienas svarbiausių vėlyvajam sovietmečiui skirtos doktorantų vasaros mokyklos bruožų – skirtingi akademiniai kontingentai išpažino kitokią „meilę“ sovietmečiui. Jau pirmųjų seminarų ir paskaitų metu galima buvo įsitikinti, kad amerikietiškoje ar vakarietiškoje sovietologijos tradicijoje naujos koncepcijos, jų (ne)taikymo galimybės, sąvokų, kategorijų kūrimas yra pagrindiniai įrankiai paaiškinti ar dekonstruoti sovietinę realybę. Jaunieji doktorantai tokio konceptualizavimo pavyzdžių galėjo išgirsti per Berklio universiteto istoriko D. I. Beecherio seminarą. Mokslininkas, tyrinėdamas sovietinį laikotarpį, valstybės politiką kalbos atžvilgiu ir kalbą, kaip valstybę formuojantį darinį, kelia klausimą, ar negalėtume *viso XX amžiaus pavadinti lingvistiniu amžiumi*. Kaip teigia idėjos autorius, būtent šiuo laikotarpiu suaktyvėja nacionalinės kalbos ir nacionalinio identiteto paieškos: iš 50 valstybių atsiranda 200 valstybių, atsiranda

„universalios kalbos“ – semiotika, generatyvinė gramatika, esperanto ir kiti kalbos projektai, galų gale kalba tampa tarpdisciplininio pažinimo įrankiu. Taigi D. I. Beecheris komunizmo santykį su kalba pasitelkia kaip galimybę atrasti naują laikotarpio apibrėžtį.

Po keleto tokių konceptualizavimo „pamokėlių“ norom nenorom esi priverstas pažvelgti į namų teritoriją ir jos mokslinę produkciją. Pirmasis įspūdis toks, kad neretai posovietinių šalių akademinis laukas suvokiamas kaip „medžiagos“ teikėjas. Moksliniuose sovietmečio tyrinėjimuose gausu mikroistorijų, šaltinių rinkinių, įvykinės istorijos publikacijų. Nors sovietmetį konceptualizuojančių darbų šioje geografinėje erdvėje vis daugėja, pagrindinė problema tebėra prieigos stoka, kurią lemia mokslinio darbo kalbos pasirinkimas. Tokia mokslinė „izoliacija“ iš dalies ir formuoja prarają tarp dviejų akademinų tradicijų. Tačiau pagrindinės priežastys, kurios daro įtaką šiam skirtumui, vis dėlto slypi šiek tiek kitur.

Aktualinimas: paradigmu įkaitai

Po daugybės seminarų, prezentacijų ir neviešų pokalbių pradėjo aiškėti, kur pakastas šuo. Amžinasis ginčas sovietologijos teorijoje niekur nedingo – vieniems Sovietų Sąjungos projektas tebėra „blogio imperija“, kitiems alternatyvus kelias į modernybę. Pirmasis santykis, be abejo, lengviau pritaikomas ir panaudojamas posovietinėse šalyse, o antroji tiesa yra bene vienintelis sovietmečio tyrinėjimų aktualinimo kelias Vakaruose, ypač anglosaksiškojoje sovietologinėje tradicijoje. Istorikai Ch. Evans (Viskonsino universitetas), S. Huxtable'as (Loughborough (Lafboro) universitetas), E. Annus (Estijos literatūros muziejus) ar Z. Wojnowskis (Nazarbajevo universitetas) seminaruose nuolat pabrėždavo, kad vėlyvojo sovietmečio „imperija“ nebėra izoliuota ir reikia pradėti kalbėti apie sovietų integraciją globalizacijos procese.

Socializmas nebėra vien tik Sovietų Sąjungos išskirtinis bruožas, o tai reiškia, kad mes nebegalime apsiriboti vien tik šio geopolitinio darinio tyrimais, dėl to sovietologijos ateitis yra komparatyvistiniai tyrimai.

Reikšminis žodis tampa – transnacionalinės sąveikos tyrimai. Sovietų pilietis vėlyvajame socializme darosi atviras įtakoms, nes centras ir periferija kuria naujo tipo santykius. Pavyzdžiui, Estijos istorikė E. Annus, kalbėdama apie sovietinės modernybės raišką, pasiūlo jau ne kartą keltą idėją, kad Baltijos valstybės – tai sovietų imperijos kolonizuotos valstybės. Šioje paradigmoje nėra jokio rimtesnio pasipriešinimo, yra stipriai paveikiamas piliečių mentalitetas ir taip sukuriama naujo tipo pilietis. Taigi E. Annus kolonializmo konceptas Baltijos valstybėms atveria komparatyvistinio tyrimo galimybes – sovietų imperijos kolonializmo politiką lyginti su kitais modernaus kolonializmo pavyzdžiais. Be abejonės, šis provokuojantis seminaras sukėlė aistringas diskusijas. Buvo keliami klausimai apie tokio koncepto pagrįstumą, kaip tokią priegią koreguotų partizaninio karo, totalitarinio valdymo ar komunistinės ideologijos nuodugnesnę analizę kolonializmo kontekste.

Kita vertus, aktualumo paieškos neretai nukrypdo ir į šiandienos patirtis, ypač geopolitines permainas. Baigiamojame visų dalyvių diskusijoje buvo keliami klausimai, kokią įtaką temų pasirinkimui, priegiai, metodologijai daro dabartinė Rusijos, Ukrainos politinė kasdienybė; ar sovietinės visuomenės tyrimai mums padeda žvelgti į dabartį, suvokti socialines šiandienos problemas posovietinėse šalyse. Todėl nenuostabu, kad „madingiausias“ tyrimų temos tebėra: politinės sąmonės tyrimai, periferijos ir centro santykiai, mobilumas, identiteto formavima(si)s, marginalizacijos reiškiniai Sovietų Sąjungoje. Jauniesiems tyrėjams išskirti ir nauji lūkesčiai. Būsimoose vėlyvajam so-

vietmečiui skirtuose tyrimuose pravartu kritiškiau žiūrėti į vyraujančias paradigmas, griauti esamas teorijas, bet nepamiršti, kad kiekviena teorija apie laikotarpį atskleidžia kažką unikalų. Taip pat pažymėta, kad šiuolaikiniame sovietinių tyrinėjimų lauke jaučiamas kultūrinės politikos tyrimų trūkumas, mažai naudojama istorinės sociologijos įdirbiu.

Praktinės patirtys

Nors turinio klausimai jauniesiems tyrėjams buvo labai įdomūs, aktualiausia užsiėmimų dalis buvo susijusi su praktiniais mokslinio tyrimo klausimais. Studentai ypač domėjosi tinkamos metodologijos savo būsimei disertacijai radimu ar pavojais, tykančiais analizuojant šaltinius, ypač kai kalbama apie sakytinę istoriją. Tokiems rūpimiems klausimams aptarti doktorantų vasaros mokyklos organizatoriai sumanė pakviesti dalį studentų pasidalyti savo naujais tyrimais. Į šį užsiėmimų segmentą buvo atrinkti įvairiausiomis temomis atlikti tyrimai, apimantys tapatybių problematiką, privačios ir viešosios erdvės analizę, socialinių santykių ir sovietinių žmonių mobilumo klausimus, atminties politikos užkulius ir daugelį kitų su literatūra, architektūra, kinu susijusių klausimų.

Kiekviena studentų prezentacijos sekcija panėšėjo į diskusiją, kurios metu gana skirtingas temas tyrinėjantys jaunieji mokslininkai privalėjo surasti bendrus probleminius taškus, pavyzdžiui, kaip jų temose atsispindi tam tikrų socialinių grupių marginalizacija, kokie apibendrinantys sovietų visuomenę aspektai atsispindi jų tyrimuose, kaip viena ar kita pasirinkta metodologija galėtų keisti tyrimo rezultatus ar patį tyrimo procesą. Toks užsiėmimų tipas leido sulaukti konstruktyvios kritikos ir į savo tyrimų temą pažvelgti iš kiek platesnės perspektyvos, suvokti jos ribotumą, nepakankamą aktualinimą ar problemiško trūkumą. Taip pat buvo aiškiai matyti, kokios sovietologinės

paradigmos vis dar labai gajos vienoje ar kitoje akademinėje tradicijoje. Anglosaksiškoji sovietologijos mokykla bandė „išgyvendinti“ revizionizmą. O mes, posovietinių šalių studentai, vis dar negalime atsikratyti totalitarizmo paradigmos šleifo, kuris užtemdo bet kokį laikotarpio reiškinių ar procesų apibendrinimą.

Pabaigai norėtusi pasidžiaugti, kad čia aptartas ypač intensyvus seminarų, paskaitų, diskusijų mokymosi modelis yra gera alternatyva akademinėje bendruomenėje, nes leidžia įvertinti keletą svarbių dalykų. Visų pirma, tokie akademiniai susibūrimai yra puikus būdas jaunam tyrėjui „pasitikrinti“, kiek jo būsimasis tyrimas keičia sovietologinių tyrinėjimų sceną ir ar jo tema geba atskleisti ką nors naujo

ir pagelbėti kolegoms jų ateities tyrimuose. Be to, neoficialūs pasiūnekūčiamai, nuolatinis grįžtamasis ryšys jaunam tyrėjui yra gerokai didesnis inspiracijų ir motyvacijos šaltinis nei tradiciniai mokymosi būdai. Vienas iš tokių įkvėpimo šaltinių buvo ir Talino universiteto doktorantų vasaros mokyklos organizatorių surengtos ekskursijos, kuriose buvo galima prisiliesti prie sovietinio laikotarpio „liekanų“. Jaunieji doktorantai galėjo pamatyti Estijos sovietmečiu statytų gyvenamųjų namų rajoną, patyrinėti buvusių kolūkinų gyvenviečių aplinką, išvysti išskirtinės apimties ir įvairovės estų dailės parodą, atspindinčią 1945–1990 m. laikotarpio menines tendencijas – socrealizmą, modernizmą, hiperrealizmą ir t. t.

Rūta Grišinaite